

RUSYA'DAN HİNDİSTAN'A BİR SERGÜZEŞT: AFANASİY NİKİTİN VE SEYAHATNAMESİ

Serkan Acar*

Özet

Afanasiy Nikitin XV. Yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın Tver Knezliği'nden Hindistan'a gidip Behmen Türk Sultanlığı'nı ziyaret eden ilk ve tek Rus gezgindir. Yaşadığı dönemde Rusların henüz dış dünyaya açılmayan kapalı bir toplum oldukları hakikatinden hareket edilirse teşebbüsünün son derece cesurane olduğu söylenebilir. Romantik ve maceraperest bir kişilik olan Nikitin'in başarılı bir tacir ve yetenekli bir yazar olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Öyle ki, çıktığı seyahatte ticari emtiasını tamamen kaybetmiş ve gezi notlarını kısa tutmuştur. Müsveddesini Rusça kaleme almış olmasına rağmen Türkçe, Arapça ve Farsça unsurlar ile harmanlamıştır. Bu durum ise seyahatnamesini Ruslar nezdinde kullanışsız hale getirmiş ve uzun süre anlaşılmasız kılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nikitin, Ticaret, Rusya, Hindistan, İran.

Abstract

Afanasiy Nikitin was the first and the only traveler that travelled to India from the Tver principality in Russia and visited the Behmen Turkish Sultanate there in the second half of XV century. Considering the fact that the Russians of that time were a secluded community that were not liable to interact with the outer world, it would not be an overstatement to say that this was a quite brave attempt. It is not possible to say that Nikitin, who was a romantic and an adventurer, was a successful and a talented writer. Such that, he lost all his commodity during this journey and only took brief notes about it. Although these notes are basically in Russian, Turkish, Arabic and Persian elements are also included. And this case made these notes useless and unintelligible to Russian people for a long time.

Keywords: Nikitin, Trade, Russia, India, Persia.

Afanasiy Nikitin, ticaret yapmak amacıyla 1468 yılında Rusya'dan Hindistan'a seyahat eden ve yapmış olduğu ticari gezideki izlenimlerini "Üç Deniz Ötesine Seyahat" (Хождение за Три Моря) adı altında kaleme alan Rus gezgindir. Nikitin'in sıra dışı olarak nitelendirilebilecek seyahatnamesi bü-

* Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. serkanacar1980@yahoo.com

yük öneme sahip olmasına rağmen yeterince anlaşılamamış, gezi notları uzun süre Rus, Hint ve özellikle de Türk tarih yazıcılığının atıl bir parçası olarak kalmıştır. Esasen seyyahın tuttuğu notların orijinal metni kaybolmuş ancak eseri günümüze kadar ulaşmıştır. Rus tacir seyahatnamesini muhtemelen Hindistan'da yazmaya başlamış ve ölmeden önce Kırım'ın Kefe şehrinde tamamlamıştır. Nikitin ile birlikte seyahat eden tacir arkadaşları onun yazmalarının orijinal nüshasını Moskova'ya götürmüşler ve bu yazmalar 1475 yılında Moskova Büyük Knezi III. İvan (1462-1505)'ın kâtipleri tarafından düzenlenmiştir (Maxwell 2006: 244-245).

Nikitin'in seyahat notları ilk kez 1817 yılında Rus tarih yazıcılığının müessisi sayılan Türk-Tatar asıllı Nikolay Mihayloviç Karamzin (1766-1826)¹ tarafından Moskova yakınlarındaki St. Sergius Manastırı arşivinde bulunmuştur. Bu tarihten sonra ise birçok âlim söz konusu seyahatnameyi tarihlendirip², taşıdığı anlam ve sahip olduğu önem üzerinde kafa yorarak onun İslamiyeti kabul edip etmediğini tartışmıştır (Maxwell 2006: 245; Andrianova-Perets 1958: 93-125).

Nikitin seyahatnamesinin üç farklı nüshası mevcuttur. Bunlar XV. yüzyılın sonu ile XVI. yüzyılın başlarında istinsah edilen Troitskiy Spisok (Троицкий Список), XVI. yüzyılda kaleme alınan Etterov Spisok (Эттеров Список) ve XVII. yüzyılda yazılan Undolskiy Spisok (Ундольский Список)'tur. Mevcut nüshalar arasında en sağlıklı Troitskiy Yazması'dır ve Etterov Yazması ile arasında neredeyse fark yoktur. Bu iki nüshada Nikitin'in Kiril alfabesi ile yazdığı Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeler olduğu gibi korunmuştur. Fakat Undolskiy Yazması muharreftir zira metinde bulunan Rusça dışındaki ifadelerin tamamı çıkarılmıştır. Dolayısıyla pek fazla ehemmiyeti yoktur³. Seyahatnamenin üç nüshası da Yakov Solomonoviç Lure⁴ tarafından titiz ve ayrıntılı şekilde incelenip yayınlanmıştır. Metinde bulunan Rusça dışındaki unsurlar ile tarihi, dini, coğrafi ve iktisadi kavramların izahı ise İ. P. Petruşevskiy tarafından mükemmelen yapılmıştır (Petruşevskiy 1958: 187-251).

Nikitin'in eseri XIX. yüzyılın ikinci yarısında M. Count Wielhorsky tarafından İngilizceye tercüme edilmiş ve "Hakluyt Society" 1857 yılında bahis mevzu seyahatnameyi "The Travels of Athanasius Nikitin" adı altında

¹ Kara Mirza soyundan gelen Karamzin'in nesli için bkz. Halikov 1995: 57-58; Baskakov 1997: 144.

² Nikitin'in seyahatine ne zaman başladığı tartışma konusudur. M. G. Safargaliyev ve L. S. Semenov gibi tarihçiler 1466 yılını kabul ederken; İlya Zaytsev, Gail Lenhoff ve Janet Martin 1468 yılını teklif etmektedirler. Bkz. Zaytsev 2004: 40.

³ Bu üç nüsha aynı kitapta toplanmıştır. Bkz. *Hojdenie za Tri Morya Afanasiya Nikitina 1466-1472 gg*, Moskova-Leningrad, 1958. Ayrıca seyahatnamenin eski Rusçadan çağdaş Rusçaya aktarımı da bu eser içinde yer almaktadır. Gezi notlarının Sovyetler Birliği döneminde yapılan sansürlü aktarımının tenkidi için bkz. Tillett 1966: 160-169.

⁴ Ya. S. Lure, ortaçağ Rus kültür tarihine ilişkin önemli çalışmalar yapmıştır. Hakkında mufasal bilgi edinmek için bkz. Keenan 1996: 723-724.

neşretmiştir (Wielhorsky 1857: 3-32). Fakat bu çeviri bilimsel gereksinimlere riayet edilmediği için eksik ve hatalıdır. Zira yer ve şahıs isimleri yanlış verilmiş, idraki ve izahı güç paragraflara “anlaşılmaz” (unintelligible) kaydı düşülmüş, Türkçe, Arapça ve Farsça unsurlar ise tamamen göz ardı edilmiştir. Bu kusurlarından ötürü söz konusu çeviri kullanışsız ve bilimsel olmaktan uzaktır.

Nikitin’in doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir⁵. Bununla birlikte Tver şehrinde dünyaya geldiği ve seyahatine buradan başladığı malûmdur. Rusya’dan ayrıldığı tarih ise ancak eserinde zikrettiği kayıtlardan çıkartılabilmektedir (Kirchner 1946: 48). Rus tacir yukarıda da ifade edildiği gibi, 1468 yılında Tver’den hareket ederek İtil Irmağı yoluyla Novgorod Limanı’na ulaştı. Burada Moskova Knezi III. İvan’ın Şirvanşahlara⁶ gönderdiği elçi ile karşılaştı ve knezin Hasan Bek adındaki bu sefir ile birlikte Şirvanşah hâkimi Ferruh Yesar’a doksan tane akdoğan gönderdiğine şahit oldu (Lure 1958a: 11; Lure 1958b 33-34; Lure 1958c: 53).

Elçi Hasan Bek ile birlikte seyahatine devam eden Nikitin, Kazan, Uslan, Orda ve Saray’ı rahatça geçip İtil Irmağı’nın bir kolu olan Buzan Suyu’na girdi ve burada Astarhan hâkimi Kâsım Sultan’a⁷ bağlı Türk-Tatarların saldırısına uğradı. Çıkan çatışmada içlerinden bir kişi öldürülmüş, eşyalarını taşıyan küçük tekne de yağmalanmıştır. Mallarını kaybeden Nikitin İtil Irmağı’nın mansabına ulaştığında ikinci bir facia ile karşılaştı. Bu kez gemisi karaya oturdu ve Türk-Tatarların yağmasına maruz kalarak neredeyse her şeyini yitirdi. Daha sonra Nikitin ve arkadaşlarının denize açılmasına izin verildi. Derbent’e yaklaştıklarında ise fırtınaya yakalandılar ve sahip oldukları iki tekneden biri parçalanarak kıyıya vurdu. Bir Kafkas halkı olan ve Dağıstan’ın batısında yaşayan Kaytaklar gelerek mallarına el koyup, Nikitin ve yanındakileri tutsak ettiler. Becerikli bir elçi olduğu anlaşılan Hasan Bek, Bulat Bek isimli bir ulakçıyı Şirvanşah hâkimi Ferruh Yesar’a göndererek mallarının gasp edildiği haberini ilettiler. Bunun üzerine Ferruh Yesar da kayınbiraderi olan Kaytak hâkimi Halil Bek’e tutsakları serbest bırakmasını bildirdi. Esaretten kurtulan Nikitin ve beraberindekiler Şirvanşah hâkiminin otağına giderek şükranlarını sundular (Lure 1958a: 12). Yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen Nikitin Rusya’ya geri dönmeyi düşünmedi. Bununla birlikte seyahat asıl gayesi olan ticari kazanımlardan ilişkisiz hale geldi.

Maceraperest bir kimse olan Nikitin Bakü’ye giderek çarşı pazar dolaşıp talihini burada aramaya başladı. Walter Kirchner’in özgün bir biçimde

⁵ Nikitin’in evveliyatı hakkındaki muhtelif görüşler için bkz. Lure 1958d: 126-142

⁶ Şirvanşahlar için bkz. Barthold 2001: 573-575.

⁷ İlya Zaytsev, Nikitin’in kayıtlarına dayanarak Kâsım Sultan’ın Astarhan hâkimi olmasına rağmen han olmadığını ileri sürmüştür. Tartışmalar için bkz. Zaytsev 2004: 40-41. Ancak Nikitin Seyahatnamesinin en eski nüshasında Kâsım için *Sultan* ve *Tsar* unvanları kullanılmıştır. Bkz. Lure 1958a: 11-12.

belirttiği üzere daha sonra “kader yolunu takip etti” (Kirchner 1946: 48) ve Hazar Denizi kıyıları ile İran coğrafyasında bulunan Çapakur, Sari, Amul, Demavend, Rey, Kaşan, Yezd, Sircan, Tarum, Lar ve Bender şehirlerinde konaklayarak bir yılını buralarda geçirdi (Lure 1958a: 13).

Nikitin İran’dan deniz yoluyla Hürmüz’e geçti ve buradan Hindistan’a ulaştı. Hürmüz için “gördüğüm tüm yerler arasında buradan daha büyük bir şehir görmedim” demiş ve burayı dünyanın her yerinden gelen çeşitli tüccarların bulunduğu bir liman kenti olarak tanımlamıştır. Ancak her satıştan tahsil edilen yüzde onluk vergiyi ticaretin aksayan yönü olarak kaydedip, dayanılmaz sıcaklardan şikâyet etmiştir (Lure 1958a: 13).

Görünüşe bakılırsa Rus tacir İran’da birtakım maddi kazanımlar elde edip bir at satın almış ve yüz ruble ödeyerek bu atı Hindistan’a götürmeyi başarmıştı. Nikitin Hindistan’da gördükleri karşısında şaşkınlığını gizleyememişti: “Halkın tamamı çıplaktır. Başlarında örtü yoktur, göğüsleri açık ve saçları tek örgüdür. Tamamı göbekleri açık şekilde dolaşmaktadır. Her yıl çocuk doğururlar ve çok sayıda çocukları vardır. Erkek ve kadınların hepsi zencidir. İnsanlar beni takip ettikleri için bir yere gidemiyorum. Beyaz insanlara şaşkınlıkla bakıyorlar” (Lure 1958a: 13) diyerek Hindulara ayrıntılı bir şekilde tanımlamış, acayip adetleri, yaşam tarzları ve çok tanrılı inanç sistemlerine mahsus dinsel ritüelleri yüzünden onları şiddetle tenkit etmiştir.

Çaul’dan hareket edip Hindu şehirleri olan Pali ve Umri üzerinden Junnar’a geçen Rus tacir Behmen Türk Sultanlığı⁸ hakkındaki ilk bilgileri burada edindi. Nikitin Junnar’da yaşayan Esad Han’ın Behmen Sultanı III. Muhammed Şah (1463-1482)’in veziri Melikü’t-Tüccar nam-ı diğer Muhammed Gavan’a⁹ tâbi olduğunu bildirmiş ve onun kâfirlerle savaşıp çoğunlukla galip geldiğini vurgulamıştır. Ayrıca yönetici sınıfın Türk olduğunu ve bunların deniz yoluyla Horasan, Türkmen ve Çağatay diyarlarından geldiklerini kaydetmiştir (Lure 1958a: 14).

İlk kışı Junnar’da geçiren Nikitin hava şartlarından şikâyet etmiş, dört ay boyunca aralıksız yağmur yağdığını ve buna bağlı olarak her tarafın çamur olduğunu belirtmişti. Hindistan’da pirinç ve nohut yetiştirildiğini gözlemleyip hindistan cevizi ile daha başka bitkilerden şarap imal edildiğine

⁸ Behmen Türk Sultanlığı (1347-1527) Müslüman Türklerin Delhi dışında teşkil ettikleri ilk siyasi kuruluşlardan biridir. Hindistan’ın Dekken bölgesinde hüküm süren bu hanedanın kurucusu Alaeddin Hasan Behmen Şah (1347-1358)’tir. 1463 yılına gelindiğinde Behmenîlerin tahtına III. Muhammed oturdu ve Nikitin onun döneminde burayı ziyaret etti. III. Muhammed’in yaşı küçük olduğu için devleti Melikü’t-Tüccar lakaplı Vezir Muhammed Gavan yönetti. 22 Mart 1482 yılında Behmenî tahtına Şemşeddin Mahmud oturdu. Yerli yabancı ayrımı dolayısıyla başlayan karışıklıklar sonunda Behmenîler güç kaybedip yıkılmaya yüz tuttu ve 1527 yılında tarihe karıştı. Ülke beş mahalli hanedan arasında paylaşıldı. Ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. Bayur 1987: 416-418; Konukçu 1992: 353-355. Ayrıca XV. yüzyıl Hindistan’ı için bkz. Kudryavtsev 1958: 143-160.

⁹ Muhammed Gavan’ın Osmanlı Devleti ile yaptığı ticaretle ilgili olarak bkz. İnalçık 1980: 7.

şahit olmuştu. Seyyah Hindistan'da at bulunmadığının ve daha çok sığır ve manda yetiştirildiğinin farkına varmıştı (Lure 1958a: 14).

Nikitin seyahati sırasında Hindulara ait hanlarda konaklamış ve buralarda para karşılığı bir takım kadınlarla birlikte olmuştu. İşin ilginç tarafı ise bu hafifmeşrep kadınlarla olan deneyimlerini müstehcen sözler kullanarak Türkçe kaydetmiş olmasıdır. Ayrıca Hindistan'daki kadınların beyaz erkeklerle ilgi duyduğunu ve beyaz bir çocuğa sahip olabilmek için herhangi bir karşılık talep etmeden onlarla cinsî münasebette bulduklarını kaydetmişti (Lure 1958a: 14).

Rus gezgin Behmen Türk Sultanlığı'na ait şehirlerden Junnar'a geldiğinde İslamiyeti kabul edip etmeme hususundaki ilk ikilemini yaşadı. Nitekim karşılaştığı durumu şu sözlerle tasvir etmişti: "Junnar'da Esad Han atımı elimden aldı. Benim gayr-ı müslim bir Rus olduğumu öğrenince şunları söyledi: "Eğer inancımızı, Muhammed dinini, kabul edersen sana atını iade edip bin altın vereceğim. Fakat Müslüman olmayı reddedersen atına el koyup hayatına karşılık senden bin altın alacağım. Bana düşünmem için dört gün süre verdi. Bu olay Kurtuluş Günü'ne (Спасов День), Presvyataya Bogoroditsa Yortusu'na (Пресвятая Богородица) tesadüf etmişti. Yüce tanrı bu kutsal gününde, merhametini esirgemeyerek beni mahrum bırakmamış ve günahkâr kulunun Junnar'da kâfirler arasında yok olup gitmesine izin vermemişti. Kurtuluş Günü'nün arifesinde Hoca Muhammed Horasanî'ye müracaat ederek yardım istedim. O da hanın yanına giderek din değiştirme talebinden vazgeçip atımı geri vermesi için onu ikna etti. Bu tanrının Kurtuluş Günü'nde sunduğu bir mucize olmalıydı. Şu halde siz Hıristiyan Rus kardeşlerim Hindistan'a seyahat etmek isterseniz Rusya'daki inancınızı terk edip Muhammed dinini kabul ettiğinizi söyleyerek oraya gitmelisiniz" (Lure 1958a: 15).

Bu teklif Nikitin'i derinden etkilemiş ve düşüncelerinde ciddi bir değişime sebebiyet vermişti. Zira Esad Han onun gayr-ı müslim bir Rus olduğunu öğrenince atını elinden almıştı. Çünkü İslam topraklarında gayr-ı müslimlerin ata binmesine izin verilmezdi. Büyük olasılıkla Nikitin'in etnik kimliği ve dinsel eğilimleri yerel yönetimin dikkatini çekmişti. Ayrıca Esad Han ile yaşadığı hadise söz konusu devirde Hindistan'da İslam dinine intisap etmenin sağladığı iktisadi kazanımları gözler önüne sermesi bakımından da manidar idi. Hoca Muhammed Horasanî tarafından kurtarması ise sadece Rus tacirin tanrıya olan inancından değil İran ya da Hindistan'da hamisiyle ticari münasebet kurmasından kaynaklanıyordu. Esad Han'ın kalbinin yumuşamasına rağmen Nikitin Ortodoks kardeşlerini uyarıyor ve Hindistan'da sadece Müslüman tacirlerin hayatta kalabileceğine dikkat çekiyordu. L. S. Semenov'a göre: "Yabancı Hıristiyanlar bir yıl boyunca sultanlığın vatandaşlığına geçmeksizin ticaret yapabilirlerdi. Ancak daha sonra ya ülkeden ayrılmak ya da İslamiyeti kabul etmek zorunluluğu ile karşılaşırlardı" (Maxwell 2006: 252).

Nikitin Hindistan'da pek çok hayal kırıklığı yaşadı. Kendisine burada her türlü eşyayı bulmasının mümkün olduğunu söylemişlerdi. Fakat Rusya'ya uygun hiçbir şey bulamadığından yakınmış ve "Müslüman köpekler beni aldattı" diyerek gümrük resminin yüksekliği ile korsanlardan dolayı yol güvenliğinin bulunmadığından şikâyet etmişti (Lure 1958a: 15). XV. yüzyılda Hürmüz ve Basra Müslüman Türklerin kontrolü altında idi. Buralarda gayr-ı müslimlerden ek vergi alınır. Maxwell'e göre; "Hıristiyan tacirler din değiştirmeleri için açıkça mevcut siyasi otoritenin baskısı ile yüz yüze gelmişlerdi. İktisadi ayrıcalıklar da Müslüman olmaları için teşvik edici bir unsurdu. Müslüman tacirler ile ticari ilişkilerini günden güne geliştiren Nikitin çıkarıcı bir yaklaşım sergileyerek görünüşte İslamiyeti kabul etmişti" (Maxwell 2006: 253).

Maxwell, Afanasiy Nikitin'in Müslüman olup olmadığını, ondaki ruhsal değişimi ve XV. yüzyılın işlevsel ticaret yollarındaki İslamlaştırma çabalarını konu edindiği makalesinde din değiştirme olgusuna ilişkin çarpıcı tespitlerde bulunmuştur. Ona göre; çağımız bilginleri ihtida (conversion) kavramının ayrıntılarını belirlemek için farklı devirlerde çeşitli insanların nerede ve nasıl İslamiyeti benimsedikleri üzerinde çalışmışlar ve zamanla ihtida yerine "asimilasyon" kavramına yoğunlaşmışlardır. Bu sonuncusu daha çok dünyevi değişimin tedrici barışçıl sürecini ifade ederken ihtida kavramı ise bir insanın manevi hayatındaki ani ve dramatik değişim ile birlikte bir kültürün diğer bir kültüre galebesine işaret etmektedir. Ortaçağda İslam dininin kabulü konusunda ünlü bir tarihçi olan Richard Bulliet'e göre din değiştirme hususundaki tartışmaları münferit hale getirip doğal karşılamak hatalı bir yaklaşımdır. Öyle ki, insanlar bir yola ya da başka bir yola meyledeceklerdir. Sonuç olarak eski çağlarda oldukça yaygın olan ihtidanın siyasi, içtimai ve iktisadi dürtülerle gerçekleştiğini, manevi duyguların ise daha geri planda tutulduğunu kabul etmek yerinde olacaktır (Maxwell 2006: 247-248).

Afanasiy Nikitin'in İslamiyeti benimseme konusundaki deneyimi ihtida olgusunun yaygınlığına ve bu süreçte bireylerin karşılaştığı sorunlara açıklık getirmektedir. Onun hikâyesi hem ihtida ile ilgili izahlarımızı desteklemekte hem de din değişiminin toplumsal yansımalarını göstermektedir. Bu gezi Nikitin'in Müslümanlar ile ilk ticari ilişkisi değildi. Gerçekten onların samimi ve saygılı olduklarını biliyordu. Rus kroniklerindeki kayıtların aksine Müslümanlar ile Ortodoks Ruslar arasında sadece düşmanlık yoktu. Dinî tolerans, elitler arasındaki ilişkiler, askeri ittifak ve tüm bunların üzerinde ticari münasebetlerin karşılıklı olarak desteklenmesi, Rus-Müslüman ilişkilerinin temelini oluşturuyordu. Her iki dinin mensupları da inançlarını birbirlerine ilan etmiş olmalarına rağmen bütün Hıristiyanlar ansızın kurtuluşu erebilir ya da tüm Müslümanlar bir gün teslisi kabul edebilirlerdi. Ayrıca günlük hayatta resmi doktrinin bazen ihlal edildiği de olurdu. Ortaçağ Rus kroniklerinde Hıristiyan devletler ile Müslüman komşuları

arasındaki ittifaktan ve iyi ilişkilerden nadiren bahsedilmektedir. Bu yıllıklarda daha çok Ruslar ile Türk-Tatarlar arasındaki savaş ve husumet ön plana çıkarılmış olmasına rağmen Afanasiy Nikitin'in seyahatnamesi gibi gayr-ı resmi kaynaklar barışçıl bir yaşam biçiminin varlığını kanıtlar niteliktedir (Maxwell 2006: 249-250).

Nikitin Junnar'dan Hindistan'ın iç bölgelerine doğru hareket ederek Bidar, Kulungir ve Gülberge gibi kentlere uğramış ve Bidar şehrinin büyük bir ticaret merkezi olduğunu, burada at, ipek hatta zencî köle ticaretinin yapıldığını gözlemlemişti. Fakat ticari emtianın çoğu Rusya pazarlarında bulunanlardan farklıydı. Yerli halk olan Hinduları zenci ve vahşi, bütün kadınları ise fahişe olarak niteleyip, onların üfürükçülük, hırsızlık, yalan dolan ve insanları zehirleme konularında mahir olduklarını belirtmiş, Hindistan topraklarındaki tüm beg ve asilzâdelerin ise Türk (Horasanlı) olduğunu bildirmişti (Lure 1958a: 15-16).

Hindistan'ın en büyük pazarı, her yıl on günlük bir panayıra ev sahipliği yapan ve adını burada medfun olan Şeyh Alaeddin'den alan Alyand şehrinde kurulurdu (Kirchner 1946: 50). Nikitin buraya Hindistan'ın her yerinden çeşitli malların getirilerek ticaret yapıldığını ve aynı zamanda Şeyh Alaeddin'in hatirasının yaşatıldığını kaydetmiş ayrıca mahalli efsaneleri aktarmayı da ihmal etmemiştir: Güya "Alyand şehrinde Guguk adı verilen bir kuş yaşarmış ve bu kuş kimin çatısına konarsa o evin sahibi ölmüş. Ayrıca bu kuş kendisine zarar vermeye kalkışanları gagasından çıkardığı bir ateşle yakarmış" (Lure 1958a: 16; Riasanovsky 1961: 128). Takdir edileceği üzere Türk Dünyası'nın muhtelif bölgelerinde karşımıza çıkan guguk kuşu motifinin Hindistan Türklüğü halk edebiyatında da görülmesi doğaldır.

Behmen Türk Sultanlığı'nın başkenti olan Bidar büyük ve kalabalık bir şehirdi. Nikitin buraya III. Muhammed Şah döneminde (1463-1482) gelmişti. Yukarıda da belirtildiği gibi yönetici ve muharip sınıf tamamen Türklerden müteşekkildi. Bu Türk asilzâdelerin her biri oldukça kalabalık askeri birliklere sahipti. Yönetici sınıfın tamamı gösteriş ve ihtişamı severdi. Sultanın yedi kapılı sarayında iki yüz kişi nöbet tutardı. Bunlar içeriye girip çıkanları kontrol eder ve yabancıların saraya girmesine izin vermezlerdi. Geceleri şehrin güvenliği kutuvallar tarafından sağlanırdı. Hülasa Nikitin Behmenîlerin payitahtından oldukça etkilenmişti (Lure 1958a: 17).

Bidar'da atını satan Rus seyyah bu para ile bir yıl geçinmişti. Sokaklarda dolaşan dört metre uzunluğundaki yılanlar Nikitin'in dikkatini çekmiş, çok sayıda Hindu ile tanışıp Hıristiyan olduğunu söylemiş fakat Müslümanlar arasında Hoca Yusuf Horasanî adıyla anıldığını bildirmişti. Hindular ile dini sohbetler yapan Rus tacir, seksen dört adet Hindu mezhebinin varlığından söz etmektedir. Bu mezheplere mensup Hinduların tamamı Buda'ya veya Hz. Âdem'e inanmaktaydı. Diğer taraftan kendi içlerinde inanç farklılıkları da gözlenmekteydi. Bir mezhebin üyesi farklı mezheplere mensup insanlarla evlenmez ve aynı sofraya oturmazdı. Her mezhebin yasak

kıldığı yiyecekler vardı. Ortak noktaları ise sığır eti yememeleri idi (Lure 1958a: 18).

Nikitin Parvat'taki Hindu tapınağı "Buthana"ya hayran kalmış ve buranın Tver şehrinin yarısı kadar olduğunu kaydetmişti. Hinduların mukaddes saydığı bu yapı hacılara hizmet ettiği gibi bir ticaret merkezi olarak kullanılıyor ve yabancı tacirlere uyguladığı yüksek gümrük resmi ile muhafazakâr bir tutum sergiliyordu (Lure 1958a: 18).

Rus tacir Ulu (Ramazan) Bayram'dan 15 gün önce Parvat'tan Bidar'a döndü (Lure 1958a: 20). Ramazan ayı 11 Şubat 1472 Salı (1 Ramazan 876) günü başlamış, dolayısıyla Bidar'a 26 Şubat 1472 tarihinde ulaşmıştı. Nikitin daha önce Rus Ortodoks takvimini kullanmış ancak Hıristiyanlığa ait yortuları aklında tutabilme olasılığının imkânsızlığını iddia ederek, hicri takvimi ve buna bağlı olarak İslam'ın kutsal günlerini esas almıştı. Maxwell'e göre; "Nikitin seyahati boyunca Müslüman tacirler arasında kalmış dolayısıyla iç dünyasında meydana gelen tinsel değişim gezi notlarına sirayet etmişti" (Maxwell 2006: 255).

Türk-Tatarların saldırısına uğradığı zaman Rusya'dan getirdiği kitapları yitirmiş, Paskalya ile diğer yortuları unutmuş ve Müslümanlarla birlikte bir hafta oruç tutmuştu. İnançlar arasında kalan Nikitin ikileme düşmüş ve bu durumu seyahatnamesinde "Tangrıdan isterem ol saklasın" (Тангryданъ истеремъ оль сакласынъ) şeklinde Türkçe ifade etmiş ayrıca "Ketmiştir imen uruç tuttum" (Кетьмышьтырь имени уруч тутътымъ) sözleriyle Hıristiyanlığa ihanet ettiği düşüncesine kapılmıştı. Nikitin Ramazan ayı boyunca et ve süt ürünlerini tüketmemiş, kadınlarla ilişkiye girmemiş ve sadece günde iki kez ekme yiyip su içmişti (Lure 1958a: 20).

Maxwell'e göre, o yıl Büyük Perhiz'in bir kısmı Ramazan ayına denk gelmiş, Nikitin ise et ve süt ürünlerini yemeyerek Ortodoks uygulamaları ile İslam akidelerini birleştirme çabası içerisine girmişti. Onun dinler arası uzlaşmacı bir tutum sergilediğinin başka bir işareti de gün geçtikçe duaları Rusçadan ziyade Arapça yazmaya başlamasıdır. Ortodokslar her dilde ibadet edebilirken Müslümanlar daha etkili olması için Arapça ibadet etmek zorundadırlar. Ayrıca onun Arapçayı kullanması İslam dinine ve ticari faaliyetlere olan yatkınlığını da göstermektedir. Zira bu sadece tacirlerin kullandığı dilin bir diyalekti değil aynı zamanda samimi Müslümanların da lisanydı. Hem tacir hem de maneviyatı güçlü bir ruhani olan Nikitin Ortodoks kimliğini bir tarafa bırakarak gezi notlarını gün geçtikçe Kur'an-ı Kerim'in dili ile yazmaya başlamış" (Maxwell 2006: 257) ve sık aralıklarla Esmâü'l Hüsna'dan kesitler sunmuştur.

Onun Arapça ile Rusçayı melezleyerek yazdığı uzun duayı da dikkate almak gerekir. Nikitin burada "İsa Ruhullah" diyerek Hz. İsa'yı Allah'ın oğlu değil onun yarattığı bir ruh olarak kabul etmektedir. Yine bu kısımda gönüllerdeki muradın gerçekleşmesi için okunacak dua da Kiril harfleri ile Arapça

olarak kaleme alınmışsa da¹⁰ Rus tacirin tanrıdan ne dilediği meçhuldür. Gail Lenhoff'a göre ise "Nikitin'in teslise iman etmemesi ya da Rus azizlerine yakarıшта bulunmaması onun Müslüman olduğunun kanıtıdır" (Maxwell 2006: 259). Ancak bize göre mânâ âlemi oldukça sarsılan Nikitin'in hangi dine intisap ettiğini gezi notlarındaki ifadelerden çıkarmak mümkün değildir.

Nikitin, seyahatnamesinde Çin, Maçin ve çeşitli kentler arasındaki uzaklıklar hakkında bilgi vermiştir ancak onun bu yerlerin tamamına gitmediği bilinmektedir. Yine Calicut'un Hint Denizi kıyılarındaki en önemli ticaret merkezlerinden biri olduğuna dikkat çekerek burada her şeyin ucuz olduğunu kaydetmiş ve ayrıca Pegu, Şabat ve Seylan'da bulunan ticari emtianın çeşitliliği hakkında da bilgi vermişti (Lure 1958a: 20).

Behmen Türk Sultanlığı mahalli idarecilerinden Esad Han ile görüşen Nikitin'in İslamiyeti benimsemesi için birtakım yaptırımlara maruz kaldığı ve İslam dini gereklerini henüz tam olarak idrak etmediği anlaşılmaktadır. Öyle ki, Esad Han ona: "Sen gerçekten Müslüman gibi görünmüyorsun fakat Hıristiyanlığı da bilmiyorsun" demiş ve bu durum Nikitin'in kendini yeniden sorgulayıp tanrıya sığınmasına neden olmuştur (Lure 1958a: 23).

Rus tacir Behmen Türk Sultanlığı'nın Vijayanagara Racalığı (1336-1646) üzerine düzenlediği sefer hakkında da ayrıntılı bilgi sunmuştu. O, sultana ve vezirlerine bağlı kuvvetlerin sayılarını titizlikle vermiş ve Hindistan coğrafyasında fillerin askeri amaçla işlevsel olarak kullanıldığına dikkat çekmişti. Örneğin fillerin dişlerine bir kantar ağırlığında büyük kılıçların geçirilmesi ve hortumlarına ağır demir topuzların bağlanması ortaçağda Hindistan'da kullanılan savaş araç gereçlerinin anlaşılması bakımından ilgi çekicidir (Lure 1958a: 24).

Nikitin Rusya'ya dönmek istemişse de İran'daki siyasi duruma ilişkin aldığı haberler geldiği yolu kullanmasına engel olmuştu. Hürmüz'den Horasan'a yol olmadığını, Çağatay Yurdu, Bahreyn ve Yezd'e giden yolların kapalı olduğunu ve her yerde "bulgak" (karışıklık) çıktığını belirtip Akkoyunlu Uzun Hasan Beg'in Karakoyunlu Cihanşah Mirza'yı öldürdüğünü kaydetmiş-

¹⁰ Хувомугулези ляляга ильлягуя алимул гяйби вашагадит; хуарахману рагыму хувомугулязи ля иляга ильляхуя алмелику алакудосу асалому альмумину альмугамину альязизу альчебару альмутакань биру альхалику альбаріюу альмусавириу алькафару алькахару альвахаду альрязаку альфатагу альліму алькабізу альбасуту альхафизу альрафію альмавіфу альмузилю альсемію альвасириу альакаму альдьюлю альлятуфу. Hüvallahül'lezi la ilahe hüve alimü'l gaybi ve şehadeti hüver-rahmanür-rahim hüvallahül'lezi la ilahe illa el-Melik, el-Kuddüs, es-Selam, el-Mümin, el-Müheymin, el-Aziz, el-Cebbar, el-Mütekebbir, el-Hâlik, el-Berr, el-Musavvir, el-Gaffar, el-Kâhhar, el-Vahid, er-Rezzak, el-Fettah, el-Âlim, el-Kâbiz, el-Bâsit, el-Hâfiz, er-Rauf, el-Macid, el-Müzil, el-Cemil, el-Bâsir, el-Hâkim, el-Adl, el-Lâtif. Burada önce Haşr suresinin 22. ayeti zikredilmiş (Türkçesi şöyledir: O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah'tır. Gaybı da, görünen âlemi de bilendir. O, Rahmân'dır, Rahîm'dir O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah'tır.) sonra ise Esmâ'ül Hüsnâ'dan 28 isim sayılmıştır.

ti. Ancak Timurly Ebu Said'in zehirlendiği (Lure 1958a: 25) yönündeki haberi yanlıştır. Zira bilindiği üzere Ebu Said 5 şubat 1469 tarihinde Yadigr Muhammed tarafından öldürülmüştür (Aka 2001: 71).

Eve dönme arzusu günden güne şiddetlenen Nikitin beş ayını değerli taşları ile nl Kulur şehrinde geçirdi. Daha sonra Golkonda'daki büyük panayıra katılarak buradan Glberge, Alyand, Kamendra, Naryas ve Surat yolu ile Hint Denizi'ndeki büyük liman kentlerinden biri olan Dabul'a ulaştı. Rusya'yı ve Hıristiyanlığın kutsal günlerini düşünen Nikitin deniz yoluyla Hürmüz'e giderken Habeşistan'da konaklayıp beş gün burada kaldı. Olası bir yağmayı önlemek için yerli halka pirinç, ekmek ve biber dağıtmışlardı. On iki günlük bir yolculuğun ardından Maskat'a geldi ve nihayet dokuz gün sonra da Hürmüz'e ulaştı. Hürmüz'de yirmi gün kaldıktan sonra İnan'da uzun bir yolculuğa başladı. Lar, şiraz, Eberkh, Yezd, İsfahan, Kaşan, Kum, Save ve Sultaniye'yi geçerek Uzun Hasan'ın ordasının bulunduğu Tebriz'e geldi (Lure 1958a: 28-29)¹¹.

Nikitin Tebriz'e vardığında 11 Ağustos 1473 tarihinde cereyan eden Otlukbeli Savaşı'nın yankıları hl devam ediyordu. Nitekim Osmanlı Türklerinin Uzun Hasan'a karşı kırk bin bin asker göndererek Sivas, Tokat ve Amasya'yı ele geçirip yağmaladıktan sonra Karaman zerine yürüdüğünü kaydetmişti. Kendisi ise Erzincan zerinden Trabzon'a gitmiş ve Tebriz'den geldiği için takibata uğramıştı. Elinde sadece iki altın kalan Rus tacir bunu da Kırım'a gitmek için kullandı. Kara Deniz'in kuzeyine geçmek için iki kez girişimde bulunduysa da fırtına yüzünden başarılı olamadı. Ancak nc teşebbüsünde Kırım'a ulaşmaya muvaffak oldu (Lure 1958a: 29). Birçok tehlike atlatan Nikitin kendi ifadesiyle tanrının merhameti sayesinde üçüncü denizi geçmeyi de başarmıştı. Ancak doğduğu şehir Tver'i görmesi mümkün olmadı. Zira XV. yüzyılın ikinci yarısında düzenlenen Rus kroniklerinin ifadesine göre memleketine kavuşmadan Smolensk şehrinde ölmüştü (Kirchner 1946: 53).

Sonuç olarak iktisadi açıdan bakıldığı zaman Nikitin'in seyahati bir başarısızlık olarak değerlendirilebilir. Yaptığı uzun yolculukta büyük tehlikelere maruz kalan Rus tacir ne yüksek kazanç sağlayan mallar bulmuş ne de vergi, baskı ve yaptırımlardan kurtulabilmişti. Müslümanlar ile yaptığı ticarette dolandırıldığını düşünmüş, onların ticaret usullerine uyum sağlayamamış ve harcamalarını oldukça yüksek tutmuştu. Ayrıca inancından dolayı çeşitli hakaretlere maruz kaldığı gibi iktisadi bakımdan da ciddi zarara uğramıştı. Nikitin'in seyahatnamesi çelişkiler, skt-ı hayaller ve başarısızlık numuneleri ile doludur. Bununla birlikte ölümünden sonra hiçbir Rus'un onu örnek almaması düşündürücüdür. Din mefhumuna ilişkin tutumu ise Maxwell tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir: "Esaslı olmayan bir din değiştirme süreci, dinler arası uzlaşmacı bir yaklaşım ve bunun sonucunda

¹¹ Nikitin'in seyahat gzerghi coğrafi açıdan da incelenmiştir. Bkz. Morris 1967: 505-508.

tahrif olunmuş bir mânâ âlemi...” (Maxwell 2006: 264). Nikitin seyahatnamesi XX. yüzyılın ortalarından itibaren tekrar gündeme gelmiş ve günümüze dek yankı bulmaya devam etmiştir¹².

KAYNAKLAR

- AKA İsmail (2001), *İran’da Türkmen Hâkimiyeti (Karakoyunlular Devri)*, Ankara.
- ANDRIANOVA-PERETS V. P. (1958), “Afanasiy Nikitin-Puteşestvennik Pisatel”, *Hojdenie za Tri Morya Afanasiya Nikitina 1466-1472 gg*, Moskova-Leningrad, s. 93-125.
- BARTHOLD V. V. (2001), “Şirvanşah”, *İA*, C. XI, Eskişehir, s. 573-575.
- BASKAKOV N. A. (1997) *Türk Kökenli Rus Soyadları*, Çev: Samir Kazımoğlu, Ankara.
- BAYUR Yusuf Hikmet (1987), *Hindistan Tarihi I*, Ankara.
- ÇAEV, N. S. (1958), “Prevod”, *Hojdenie za Tri Morya Afanasiya Nikitina 1466-1472 gg*, Moskova-Leningrad, s. 69-90.
- HALİKOV, A. H. (1995), *Rus Tanınan 500 Bulgar-Tatar Türk Asıllı Sülale*, Çev: Mustafa Öner, İstanbul.
- İNALCIK Halil (1980), “Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere: Pazar Rekabetinde Emek Maliyetinin Rolü”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, s. 1-65.
- KEENAN Edward L. (1996) “İakov Solomonovich Lur’e 1921-1996”, *Slavic Review*, Vol. 55, No. 3, (Autumn), s. 723-724.
- KİRCHNER Walter (1946), “The Voyage of Athanasius Nikitin to India 1466-1472”, *American Slavic and East European Review*, Vol. 5, No. 3/4 (Nov.), s. 46-54.
- KONUĞU Enver (1992), Behmenîler, *DİA*, C. 5, İstanbul, s. 353-355.

¹² 1955 yılında Tver şehrinde, İtil Irmağı kıyısına Nikitin’in bronz heykeli dikilmiştir. Bu heykelin oldukça ilginç bir hikâyesi vardır. Nikita Kruşçev, Hindistan’ı ziyaret ettiğinde Başbakan Jawaharlal Nehru’ya Rusya’da Afanasiy Nikitin’in bir heykeli bulunduğunu söylemişti. Fakat o sırada böyle bir heykel yoktu. Bunun üzerine Kruşçev mahcup olmamak adına Rusya’ya telefon ederek Nehru’nun ziyaretinden önce acilen Nikitin’in bir heykelinin dikilmesini emretmişti. Yine 2005 yılında Tver Oblastı’nın 75. kuruluş yıl dönümünde posta pullarının üzerine ve seyahatinin 525. yılı nedeniyle Rusya’da madenî bir paraya Nikitin’in resmi konulmuştur. 1958 yılında *Mosfilm* şirketi *Üç Deniz Ötesine Seyahat* adı altında Nikitin’in hatıratını beyaz perdeye aktarmıştır. 2000 yılında Bombay şehrinin 120 km güneyindeki Revdanda’ya siyah taştan yapılmış bir Nikitin heykeli dikilmiştir. 2006 yılında ise Moskova’daki Hindistan elçiliği ve Tver idari bölgesinin desteğini sağlayan 14 kişilik bir grup Tver’den hareket ederek Nikitin’in izini sürmüşlerdir. 12 Kasım 2006 tarihinde başlayan bu gezi 16 Ocak 2007’de sona ermiştir. *The Hindu* ve *The Calcutta Telegraph* gazeteleri de gezi boyunca pek çok röportaj yapmıştır. Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Afanasy_Nikitin.

- KURDYAVTSEV M. K. (1958), "İndia v XV Veke", *Hojdenie za Tri Morya Afanasiya Nikitina 1466-1472 gg*, Moskova-Leningrad, s. 143-160.
- LURE Ya. S. (1958a), "Troitskiy Spisok", *Hojdenie za Tri Morya Afanasiya Nikitina 1466-1472 gg*, Moskova-Leningrad, s. 9-30.
- LURE Ya. S. (1958b), "Ettorov Spisok", *Hojdenie za Tri Morya Afanasiya Nikitina 1466-1472 gg*, Moskova-Leningrad, s. 31-50.
- LURE Ya. S. (1958c), "Spisok Undolskogo", *Hojdenie za Tri Morya Afanasiya Nikitina 1466-1472 gg*, Moskova-Leningrad, s. 51-67.
- LURE Ya. S. (1958d), "Afanasiy Nikitin i Nektoriy Vopros Ruskoj Obşçestvennoy Mıslı XV. v.", *Hojdenie za Tri Morya Afanasiya Nikitina 1466-1472 gg*, Moskova-Leningrad, s. 126-142.
- MAXWELL Mary Jane (2006), "Afanasiy Nikitin: An Orthodox Russian's Spiritual Voyage in the Dar al-Islam 1468-1475", *Journal of World History*, Vol. 17, No. 3, Hawai, s. 243-267.
- MORRIS A. S. (1967), "The Journey Beyond Three Seas", *The Geographical Journal*, Vol. 133, No. 4 (Dec.), s. 505-508.
- PETRUŞEVSKIY İ. P. (1958), "Kommentariy Geografiçeskiy i İstoriçeskiy", *Hojdenie za Tri Morya Afanasiya Nikitina 1466-1472 gg*, Moskova-Leningrad, s. 187-251.
- RIASANOVSKY Alexander V. (1961), "A Fifteenth Century Russian Traveller in İndia: Comments in Connection with a New Edition of Afanasiy Nikitin's Journal", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 81, No. 2 (Apr.-Jun.), s. 126-130.
- TILLET Lowell R. (1966), "Afanasiy Nikitin as a Cultural Ambassador to India: A Bowdlerized Soviet Translation of His Journal", *Russian Review*, Vol. 25, No. 2. (Apr., 1966), s. 160-169.
- WIELHORSKY M. Count (1857), "The Travels of Athanasius Nikitin", *India in the Fifteenth Century*, Ed. R. H. Major, Hakluyt Col., Ser. I, Vol. 22, London, s. 3-32.
- ZAYTSEV İlya (2004), *Astrahanskoe Hanstvo*, Moskova.